

JUOZO VAITKEVIČIAUS INDĖLIS Į EDUKOLOGIJOS MOKSLĄ

Profesoriaus Juozo Vaitkevičiaus mokslinė veikla ir metodologinės pozicijos

Audronė Juodaitytė

Profesorė socialinių mokslų (edukologijos) habilituota daktarė
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25–108, LT-76351 Šiauliai
Tel. (8 41) 59 57 46
El. p.: etmc@cr.su.lt

Straipsnyje analizuojamas Juozo Vaitkevičiaus mokslinis palikimas ir atskleidžiamos jo atliktų mokslinių empirinių tyrimų metodologinės priegijos bei pozicijos. Atliekama kritinė jo straipsnių, monografijų, studijų knygų analizė, išryškinama šiuolaikinio rekonstrukcionizmo, egzistencializmo, fenomenologijos, simbolinio interakcionizmo idėjų raiška ir sąsajos su šių filosofijos kryptių atstovų fundamentiniais tyrimais. Įvertinamas J. Vaitkevičiaus mokslinis indėlis Lietuvoje kuriant ir formuojant naujas mokslo šakas: socialinę kultūrinę edukologiją, socialinę pedagogiką, lyginamąją, istorinę pedagogiką ir kt. Išryškintos J. Vaitkevičiaus puoselėtos Lietuvos švietimo sistemos ir edukologijos mokslo ateities vizijos.

Pagrindiniai žodžiai: mokslinė veikla, metodologinės priegijos, edukologijos mokslo šakos.

Įvadas

Gerbiamą a. a. profesorių Juozą Vaitkevičių priskirčiau prie tų mokslininkų, kurie buvo Lietuvos pedagogikos mokslo ir švietimo pertvarkos iniciatoriai, dalyviai, švyturiai. Jis savo pavyzdžiu kilniems darbams įkvėpė ne vieną Lietuvos edukologijos mokslininką arba tiksliau – ištisą jų kartą, t. y. XX a. devintojo dešimtmečio mokslininkų reformatorių kartą. Profesorius buvo daugelio edukologijos mokslinių kryptių – lyginamosios, istorinės didaktikos, socialinės, antropologinės pedagogikos ir kt. – pradi-

ninkas Lietuvoje, o būdamas sąžiningas, atsakingas ir be galo darbštus žmogus, gebėjo aprėpti visas edukologijos, ypač pedagogikos, sritis, ir visose jose palikti tokių ryškų pėdsaką, kad po jo einantiems bus sunku į jį lygiuotis ar bandyti pralenkti.

Šiame straipsnyje **siekiamo:**

- 1) atskleisti J. Vaitkevičiaus mokslinių darbų metodologines priegias;
- 2) išryškinti jo indėlį kuriant naujas edukologijos mokslo šakas Lietuvoje;
- 3) apibūdinti rūpinimąsi edukologijos mokslo ir Lietuvos švietimo ateities vizija.

Metodologinės J. Vaitkevičiaus tyrimų priegigos

J. Vaitkevičius yra edukologijos mokslininkas metodologas, kurio įdirbio šiandien taip stokojama edukologijos moksle, nes būtent pastaruoju metu gausu mokslinių idėjų, tačiau labai ryškus ir jų mokslinis nebaigtumas, eklektiškumas, sistemingumo stoka. Dar Lietuvos Nepriklausomybės priešaušryje J. Vaitkevičius pradėjo rūpintis teoriniu pedagogikos mokslo atnaujinimu ir kėlė idėjas, kad būtina naujoji filosofija. Straipsnyje „Tautinėje mokykloje atnaujinta pedagogika“ (1989, p. 4–6), orientuodamasis į naujai atkuriamos tautinės mokyklos modelio (kurį suprato kaip mokytojų ir mokinių humanistinių santykių, grindžiamų etninėmis lietuvių tautos vertybėmis, įprasminimą) būtinumą, teigė, kad: „Ypač daug žalos kulto ir stagnacijos metai atnešė nacionalinei mokyklai ir pedagogikai [...]“. Tad ir šiandien mūsų mokytojams, pedagogams ir teoretikams nežinomi ne tik darbai, bet net ir vardai žmonių, anais laikais kūrusių ir puoselėjusių lietuvišką pedagoginę mintį: S. Šalkauskis, A. Maceina, Vydūnas ir kt. Todėl J. Vaitkevičius skatina Lietuvos mokslininkus atkreipti dėmesį į šią problemą ir susitelkti naujiems darbams, nes, jo nuomone, mokslo darbuotojai per daug yra užsiėmę „programomis, vadovėliais, metodinėmis priemonėmis, o ne rimtu fundamentinių pedagogikos teorijos problemų sprendimu“ (ten pat, p. 289).

Profesorius atliko kritinę Lietuvoje apgintų daktaro disertacijų analizę ir parengė straipsnį tema „Pedagogikos mokslas Lietuvoje (1956–1996) apgintų disertacijų apžvalga“ (Vaitkevičius, 2008, p. 275). Taigi, vienas iš pirmųjų

Lietuvoje moksliai apibūdino pedagoginės minties raidą per penkiasdešimt metų (1940–1990 m.). Analizavo ir ištisą epochą Lietuvoje kuriamą pedagogikos mokslą („Pedagoginės minties raida Lietuvoje (1940–1990)“, (Vaitkevičius, 2008, p. 245). Profesorius pateikė plačią istorinę Lietuvos pedagogikos mokslo panoramą ir išgrynino mokslotyrinius lyginamosios istorinės pedagogikos pagrindus, kurie, jo nuomone, bus perduoti ir XXI a. naujajai mokslininkų kartai. Apie tai jis mąstė ir todėl labai sąžiningai, o kartu ir kritiškai išanalizavo XX a. pedagoginį palikimą straipsnyje „Lietuvos pedagogika XXI amžiaus priešaušryje“ (Vaitkevičius, 2008, p. 266), teigdamas: „[...] deja, penkiasdešimt metų (1940–1990) Lietuvos pedagogikos raidos kelias vingiavo ieškojimų ir klaidų klystkeliais, kadangi jai teko vadovautis vienintele „teisinga“ marksistine filosofija, liaudies patirtyje išvelgiančia daug atgyvenų (prietarų, nacionalizmo apraiškų, tradiciškumo, etninio uždarumo ir kt.), trukdančių kurti naują žmogų, socialistinę visuomenę [...]“. Tarybinė pedagogika plačiai propagavo praktinę mokyklų patirtį, pedagoginius eksperimentus. Tačiau dėl vyraujančio tikrovės gražinimo manijos „tarybinis – geriausias pasaulyje“ būdavo nemažai esamos padėties dailinimo faktų“ (Vaitkevičius, 2008, p. 286). Straipsnis baigiamas perspėjimu dėl mokslininkams atsivėrusios galimybės akiai sekti Vakarų pedagogikos idėjomis, nesuvokiant šių idėjų metodologinio pagrindo. Todėl J. Vaitkevičius kreipėsi į mokslininkus skatindamas juos jausti atsakomybę, kad Lietuvos pedagogika šiandien eina ieško-

jimų keliu. Šios mokslininko mintys yra labai aktualios šiandien, nes edukologijos mokslui atsivėrė ryšiai ne tik su Vakarų pasauliu, bet ir su naujai suprantama bei kuriama socialinių humanitarinių mokslų sistema, tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Todėl Lietuvos edukologijos mokslininkų vėl tyko nauji metodologiniai pavojai, nes kyla pagundų tapti eklektiškiems, vienpusiškiems ir pabrėžti edukologijos išskirtinumą be pakankamo tarpdalykiškumo pagrindimo.

Daug dėmesio J. Vaitkevičius skyrė žmogaus, kaip pagrindinio edukologijos mokslo objekto ir dalyko, ugdymui, rūpinosi šio reiškinio metodologine analize. Straipsniuose „Žmogaus ugdymas kaip problema“ (Vaitkevičius, 2008, p. 63), „Asmenybės vystymasis ir ugdymas“ (Vaitkevičius, 1992, p. 28–55), „Žmogus – socialinio ugdymo objektas ir subjektas (istorinė interpretacija)“ (Vaitkevičius, 1993, p. 27–38), „Asmenybė: intelektas-dorovė. Demokratinė švietimo reforma Lietuvoje: esmė ir organizavimas“ (Vaitkevičius, 1992, p. 21–22) atskleidė ugdymo, kaip proceso ir tikslo, daugiaprasmiškumą, išanalizavo jo ryšį su tokiais svarbiais teoriniais psichologijos, etikos ir filosofijos mokslo konstruktais kaip „asmenybė“, „dorovė“, „objektas, subjektas“. Kartu jis pagrindė teorinę ugdymo esmę, tarpdalykiškumą, daugiasluoksnišką bei daugiamačią pobūdį.

Savo filosofinėmis pažiūromis prof. J. Vaitkevičius atstovavo klasikiniam egzistencializmui, neotomizmui, neofenomenologijai, o žmogų ir jo ugdymą suvokė kaip socialinį ir kultūrinį fenomeną. Ne

veltui vienas iš mėgstamiausių jo autorių buvo Tejaras de Šardenas ir jo mokslinė studija „Žmogaus fenomenas“ (1995). J. Vaitkevičiaus filosofinėms pažiūroms apibūdinti tiktų istorinio rekonstrukcionizmo idėjos, nes būtent šie filosofai (Counts, 1932; Toffler, 1980) sukūrė tobulesnio pasaulio projektą ir pasiūlė priemonių jam įgyvendinti. Pavyzdžiui, J. Vaitkevičiui yra būdinga nuomonė, kad ugdymo tikslas yra socialinė reforma, ir todėl jis skatino tiek mokslininkus, tiek pedagogus nenusigręžti nuo realaus gyvenimo, nes ugdymas turi duoti jo dalyviui kuo išsamesnį pasaulio supratimą. Be to, profesoriui buvo būdingas rūpinimasis socialinėmis vertybėmis, visų žmonių galimybėmis ugdytis. Tai jis išryškino vadovėlyje „Socialinės pedagogikos pagrindai“ (1995), nuroydamas, kad ugdymas yra visuomeninis reiškinys, o mokykla yra socialinis institutas, darantis įtaką moksleivio socializacijos procesams. Todėl toks ryškus J. Vaitkevičiaus siekis puoselėti socialiai teisingus mokytojo ir mokinių tarpusavio santykius bei projektuoti mokyklą, kuri ne tik atitiktų šiuolaikinės visuomenės socialinius kultūrinius poreikius, bet ir smarkiai paveiktų jos ateitį.

J. Vaitkevičius visuomet suvokė socialinį, humanitarinį, kultūrologinį pedagoginių problemų mastą ir gelmę. Todėl siekė paaiškinti mokslo bendruomenei, pedagogams ugdymo teorijos ir praktikos sudėtingumą visuomenėje – atskleidė jį istorinėje kultūrinėje visuomenės raidoje arba ištisu epochų lūžiuose. Jam rūpėjo tarybinės pedagogikos klaidos ir klystkeliai, Lietuvos pedagogikos mokslo formavimo-

si galimybės demokratinėje visuomenėje ir kt. J. Vaitkevičiui būdingas ir nuolatinis klausimas, kurį yra iškėlęs renkonstrukcionistas G. Countsas: „Ar išdrįs mokyklos pertvarkyti visuomenę?“ (1932), taip pat siekis keisti mokyklą taip, kad ji turėtų įtakos pokyčiams visuomenėje, ir žinoma, visų pirma – dorovės, kultūros, idealų formavimosi procesams. Jis kaip ir A. Toffleris (1980) skatino kritiškai analizuoti dabartį, tačiau ją siejo su kur kas gilesnėmis ateities vizijomis ir vaizdais. Tačiau dabartis (mokytojas, mokykla, vaikas) taip pat buvo išsamiai apibūdinti, suprasti, pagrįsti puikiu teorijos ir praktikos išmanymu (ne tik ugdymo, bet ir politikos, kultūros procesais).

Žmogaus prigimties tyrinėjimas tradiciškai laikomas vienu svarbiausių filosofinių klausimų pedagogikoje. J. Vaitkevičius šiai problemai skyrė labai daug dėmesio. „Socialinės pedagogikos pagrinduose“ (1995), pačiame įvadiniam skyriuje jis aiškina, kas yra žmogus, kas sudaro jo esmę (prigimtine, socialine, kultūrinę). J. Vaitkevičius vadovaujasi natūralios raidos samprata, tačiau jam ne mažiau svarbu yra sukurti tokią socialinę aplinką, kurioje skleistųsi žmogaus prigimtis (natūra). Jo nuomone, pokyčiai žmogaus prigimtyje vyksta tuomet, kai jai daro įtaką atitinkami socialiniai kultūriniai veiksniai.

J. Vaitkevičių, kaip ir egzistencialistų S. Kierkegaardą (1954), M. Heideggerį (1968), J. P. Sartre'ą (1975), domino ir individuali žmogaus egzistencija. Todėl jis siūlė suprasti ugdytinį kaip asmenį, individą, gyvenantį socialinėse grupėse, kuriose jam tenka prisimti atsakomybę. Aiškinant

mokinių ir mokytojų tarpusavio santykius J. Vaitkevičiui yra nesvetimos ir M. Buberio idėjos (1958): mokytojas ir mokinys, nors ir besiskiriančios savo žinojimu asmenybės, mokymo ir ugdymo procesuose abi yra vienodai svarbios. Šias idėjas jis pagrindė straipsnyje „Mokinys ir jo ugdymas“ (Vaitkevičius, 1986, p. 47). Straipsnyje aptinkame ir M. Heideggerio idėjų (1968) raišką, nes J. Vaitkevičius mokytojo ir mokinio buvimą pasaulyje suvokia jų individualiai sukauptos aplinkoje patirties lygmeniu, nes patyrimas jam nėra tik fizinė, objektyvi aplinka, ir ta, kurią individas išgyvena megzdamas painius socialinius santykius. Straipsnyje „Mokinys, mokykla, visuomenė“ J. Vaitkevičius (1985, p. 190–200) pritarė J. P. Sartre'o (1974) nuomonei, jog mokytojas turi būti idealus, nes jis yra išipareigojęs atlikti ir įkūnyti socialinę misiją kuo idealesniu pavidalu, nes jo veikla ir santykiai yra pakylėti virš socialinės tikrovės, įprasmina visa tai, kas joje yra geriausia. Tai ypač ryšku straipsniuose: „Išlavinti protą ir pakylėti virš žemės“ (Vaitkevičius, 2008, p. 92), „Savimi rūpintis, save pažinti“ (Vaitkevičius, 2008, p. 70), „Pasaulį pažįstame ne vien protu“ (Vaitkevičius, 2008, p. 96).

J. Vaitkevičiui neabejotinai buvo priimtinos humanistinės C. Rogerso (1906), A. Maslow (1968) teorijos, nes mokytojas, profesoriaus nuomone, turėtų ieškoti asmenybės veiklą skatinančių galimybių, būti šiame procese išmintingas, nes sėkmingo mokymosi proceso pagrindą sudaro socialiai funkcionuojantis žmogus. Tai ryšku straipsniuose: „Kokie gražūs tie mokykliniai metai“ (Vaitkevičius, 2008, p. 87–92),

„Mokymo procesą arčiau mokinio“ (Vaitkevičius, 2008, p. 137–143), „Iveikti „bevaikę“ pedagogiką“ (Vaitkevičius, 2008, p. 109–115).

Tyrinėdamas gamtamokslinį ugdymą („Gamtamokslinio ugdymo humanizavimas kaip problema“ (Vaitkevičius, 2008, p. 158–161), „Pasaulėžiūros formavimas dėstant gamtos mokslų ciklo dalykus vidurinėje mokykloje“ (Vaitkevičius, 2008, p. 158–161), „Socialiniai-pedagoginiai gamtamokslinio ugdymo aspektai“ (Vaitkevičius, 2008, p. 156–171)), kaip ir E. Husserlis (1970), ragino grįžti atgal prie tiesioginio pačių daiktų, procesų stebėjimo, supratimo, kuris atsiranda įgijus sąmoningo patyrimo. Profesorius, kaip ir M. Haideggeris (1968), įrodinėjo, kad žmogus neišvengiamai yra istorinė būtybė ir tai nulemia jo ryšį ne tik su socialine, bet ir su gamtine aplinka. Todėl jis stengiasi interpretuoti istorinį kontekstą, nevengia istorizmo principo, leidžiančio analizuoti ugdymo, kaip besikeičiančio proceso, misiją ir viziją besikeičiančioje visuomenėje. Straipsnyje „Socialiniai-pedagoginiai gamtamokslinio ugdymo aspektai“ (Vaitkevičius, 2008, p. 156–171) teigė, kad „[...] žmogaus tyrimas – kompleksinis, jį atlieka daugelis mokslų. Taip pat išskyla būtinybė „integruoti“ gamtos mokslus su kitais, ypač socialiniais, mokslais, o tai sudaro sąlygas geriau pažinti ne tik žmogų, visuomenę, bet ir pačią gamtą, drauge ir humanizuoti gamtos mokslus, socialinius mokslus remti konkrečiais empiriniais gamtos mokslų duomenimis. Tai leidžia gauti detalesnę sistemos ŽMOGUS–VISUOMENĖ–GAMTA vaizdą...“ (Vaitkevičius, 2008, p. 167).

J. Vaitkevičius – naujų edukologijos mokslo šakų pradininkas Lietuvoje

Prof. J. Vaitkevičiui rūpėjo žmogaus ugdymas visais jo amžiaus tarpsniais: nuo ikimokyklinio iki universitetinio. Jis buvo holistinės ir socialinės kultūrinės edukologijos pradininkas Lietuvoje, puoselėjęs žmogaus mokymo(si) visą gyvenimą idėjas. Nesvetimos jam buvo ir mokslo organizavimo bei aukštosios mokyklos valdymo problemos, nes ilgą laiką dirbo Šiaulių universiteto rektoriumi (1967–1975 m.), Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto direktoriumi Vilniuje (1975–1980 m.), dviejų universitetų Pedagogikos katedros vedėju (Vilniaus universiteto, 1986–1993 m. ir Vilniaus pedagoginio universiteto, 1993 m.), sukaupė nemenką šios srities patirtį. Ypač išsiskyrė tokios jo mokslinės veiklos kryptys: aukštojo mokslo edukologija, istorinė (lyginamoji) didaktika, socialinė pedagogika. Būtent pastarąją jis išplėtojo Lietuvoje kaip atskirą edukologijos mokslo sritį, jau šeštajame XX a. dešimtmetyje vienas iš pirmųjų atliko ilgalaikius tyrimus socialinės pedagogikos srityje, kuriuos įprasmino edukologijos habilituoto daktaro disertacijoje (1972 m.). Joje nagrinėjo dviejų kartų moksleivių gamtamokslinių žinių sistemos sklaidą kaimo ir miesto tipo mokyklose. Be to, savo moksliniais, publicistiniais straipsniais J. Vaitkevičius pradėjo Lietuvoje dar vieną naują kryptį – švietimo kaitos procesų edukacinę analitiką.

Profesorius atstovavo puikiai Sankt Peterburgo (tuometinio Leningrado) A. Gerceno pedagoginio instituto mokslinei mokyklai, puoselėjančiai antropocentrinę, socialinę kultūrinę pedagogiką. Besimokydamas aspirantūroje (XX a. šeštasis dešim-

tmetis) bendravo su tuometiniais pasaulinio lygio mokslininkais: psichologijos profesoriais B. Ananjevu, K. Kuliutkinu, socialinės psichologijos profesoriumi N. Paryginu, universitetinės didaktikos pradininku I. Nikandrovu, pedagogikos istorijos profesoriumi S. Ganelinu bei kitais iškiliais ir garbiais Sankt Peterburgo mokslininkais, kurie savo darbais buvo žinomi ne tik tuometinėje Sovietų Sąjungoje, bet ir Europoje, JAV.

Edukologijos doktorantūrą (tuometinė pedagogikos aspirantūra) J. Vaitkevičius baigė Sankt Peterburgo (anuometinio Leningrado) Suaugusiųjų mokymo mokslinio tyrimo institute. Jame jau šeštajame XX a. dešimtmetyje turėjo galimybę studijuoti andragogiką, kuri dar ir šiandien Lietuvoje yra įvardijama kaip nauja edukologijos mokslo kryptis. Dalyvavo šiame institute atliekamuose suaugusiųjų mokymų intensyvinančios didaktikos tyrimuose.

Visais edukologijos mokslo ir praktikos klausimais prof. J. Vaitkevičius paliko svarbių darbų, nes mokslinės veiklos nesiejo nei su administracine karjera, nei su mokslinių darbų skaičiumi prestižiniuose mokslo žurnaluose. Jis nuolat rengė straipsnius Lietuvos periodiniams dienraščiams ar žurnalams, visų pirma pedagoginiams („Tarybinis mokytojas“, „Mokykla“, „Dialogas“ ir kt.). Profesorius pavadinčiau visuomenės Švietėju (edukatoriumi), veikusiu visų mūsų naująją pedagoginį išmanymą ir mąstymą. Drįstu teigti, kad jis parengė tą edukologų kartą, kuri nūdienos Lietuvos edukologijai yra ypač svarbi. Prof. J. Vaitkevičius ir jo moksliniai bei publicistiniai straipsniai buvo labai reikšmingi Lietuvos švietimo

reformai, eiliniams pedagogams, norėjusiems suprasti jos esmę ir aktyviai joje dalyvauti.

Labai ryškų pėdsaką J. Vaitkevičius paliko mokyklos pedagogikoje. Kaip bendraautoris su pačiais žymiausiais to meto mokslininkais Broniumi Bitinu, Zenonu Bajoriūnu, o vėliau ir Leonu Jovaiša parengė pirmuosius Lietuvoje pedagogikos vadovėlius studentams (1981, 1988, 1991), vėliau – pirmąjį socialinės pedagogikos vadovėlį Lietuvoje (1995), todėl yra laikytinas ir vienu iš šio mokslo pradininkų. Paskutiniaisiais gyvenimo metais J. Vaitkevičius įtemptai dirbo mokslinį darbą ir parengė monografinio pobūdžio mokslinę studiją „Istorinė (lyginamoji) didaktika“ (2001), o per visą savo intensyvios mokslinės veiklos laikotarpį paskelbė daugiau nei 200 straipsnių pačiomis įvairiausiomis pedagoginėmis, socialinėmis, humanitarinėmis temomis įvairiuose Lietuvos ir užsienio mokslo žurnaluose. O kiek dar parengta pranešimų konferencijoms, diskusinės medžiagos doktorantų seminarams, Lietuvos pedagogų draugijai, įvairiems Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos posėdžiams bei komisijoms, kuriose buvo svarstomos ypač aktualios Lietuvos švietimo problemos! Kiek dar įdėta triūso vadovaujant disertacijoms, oponuojant ar jas recenzuojant. Profesorius vadovavo daugiau nei 30 edukologijos daktaro disertacijų, kurios visos buvo sėkmingai apgintos.

J. Vaitkevičius buvo puikus oratorius, gerai valdė plunksną, mokėjo sudėtingas mokslines problemas aiškinti populiariai, todėl per savo mokslinį gyvenimą parengė septynias monografijas, penkis vadovėlius studentams. Kaip sakė jis pats, mokslinių

straipsnių parengdavo ne mažiau kaip vieną ar du per mėnesį.

Profesoriaus darbuose tebegyvena Lietuvos švietimo raidos istorija, o ypač – XX a. aštuntojo dešimtmečio Lietuvos atgimimo laikotarpis, edukologijos keliai ir klystkeliai, švietimo reformos pasiekimai ir klaidos, mokytojų rengimas, mokyklų, mokytojų bėdos, rūpesčiai. Kai kuriuos jo mokslinius ir populiariusius straipsnius apibūdinsiu išsamiau, pasitelkdama jo paties mintis, kurios dar ir šiandien mums aktualios ir kuriose taip ryškiai atsiskleidžia aktyvi pilietinė profesoriaus pozicija, mokslinis mąstymas, gilus analitinis požiūris į visus tuometinius švietimo įvykius, faktus ir reiškinius.

Nors profesorius J. Vaitkevičius asmeniniuose pokalbiuose ir mokslinėse diskusijose su doktorantais, kolegomis, mokslininkais buvo labai tolerantiškas kitokiai nuomonei, tačiau, gindamas mokslo ir švietimo pozicijas, gebėjo aštriai polemizuoti ir su Lietuvos švietimo strategais, ir su mokslininkais, kurie XX a. devintajame dešimtmetyje ėmė abejoti Lietuvos pedagogikos mokslu ir jo reikšme mokyklai. Straipsnyje „Ar esama Lietuvoje pedagogikos mokslo“ (Vaitkevičius, 1993b), kurį profesorius parengė kartu su kitais žymiais edukologijos mokslininkais (profesoriais Magdalena Karčiauskiene, Broniumi Bitinu, Vladu Rajecku), polemizuojama dėl tuometinės Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos Ugdymo turinio departamento direktorės prof. Vandos Zaborskaitės minčių apie pedagogikos mokslą. Profesorius rašo: „Jei šio straipsnio autorė būtų tik tyrinėtoja, literatūros katedros profesorė,

galima būtų nediskutuoti. Bet ministerijos departamento direktorė – asmuo, turintis įtakos daugeliui klausimų, susijusių su pedagogika. Prof. V. Zaborskaitė abejoja, ar buvo toks mokslas kaip pedagogika, nes ji anuomet buvo kiaurai ideologizuota ir politizuota“ (ten pat). Šiame straipsnyje atsakoma į klausimą „Ar galima pedagogiką suvokti kaip mokslą?“ ir teigiama: „Pedagogikos mokslas negali apeiti socialinės realijos, [...] jis tik iš išorės atrodo ideologizuotas ir politizuotas, [...] bet egzistuoja kita vidinė tėkmė ir objektyvūs ugdymo dėsningumai, kurie veikia nepriklausomai nuo valstybinių, politinių, religinių ir kitokių institucijų. Ši tėkmė garantuoja pedagogikai mokslo statusą“ (ten pat). Visa tai rodo profesorių J. Vaitkevičių buvus tikrą mokslotyrininką, kuriam labai rūpi mokslinių pozicijų paieška tokioje svarbioje srityje kaip švietimo vadybos teorija ir praktika.

Profesorius J. Vaitkevičius nuolat dalyvaudavo Lietuvos švietimo reformos procesuose, juos analizuodavo, o atlikęs mokslines išvalgas, perspėdavo Lietuvos strategus, politikus ar pedagogus dėl galimų švietimo klaidų ir sunkiai prognozuojamų socialinių jų padarinių. Ir tai gebėjo daryti vertindamas ne tik mokslininko, bet ir eilinių Lietuvos pedagogų (mokytojų), kuriuos visada gerbė ir vertino kaip svarbiausius švietimo reformos dalyvius, požiūriu. Anuometiniame dienraštyje „Diena“ (1995 m. gegužės 6 d.) J. Vaitkevičius paskelbė straipsnį „Teorijos pasėtos klaidos gresia nelaimė“, kurį pradėjo tokia mintimi: „[...] pasižvalgius po mokyklas, pasikalbėjus su mokytojais, mokiniais, jų tėvais, stebina tai, kas

vyksta, [...] ši painiava, man regis, kyla dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, visos mokyklos pertvarkos naujovės užgriuvo mokytoją nepasirengusį. Be to, mokyklos pertvarkytojai ignoruoja ne tik klasikinę pedagogiką, bet ir mūsų pačių sukaup- tą metodologinę patirtį, kuria remiantis, rengiami mūsų mokytojai“ (Vaitkevičius, 1995a, p. 2). Šį straipsnį profesorius baigė tokiu pamokymu švietimo reformos stra- tegams: „Švietimas – tai ne grupelės žmo- nių, ne vien mokyklos pedagogų bendrijos reikalas. Tai visos visuomenės, valstybės, vadinasi, ir Vyriausybės problema“ (ten pat, p. 4).

Profesorius (vienas iš pirmųjų Lietu- voje) dėjo pagrindus lyginamajai istorinei edukologijai. Jis įvairiose šalyse gebėjo rinkti idėjas ir faktus, reikalingus Lietuvos švietimo sistemai pertvarkyti. Pasižvalges po JAV ar Europą, savo mintis tuoj pat pa- skleisdavo to meto periodinėje pedagogi- nėje spaudoje. Štai kokį Izraelio švietimo sistemos įvertinimą pateikia profesorius, pabuvęs toje šalyje 1991 m. tik 7 dienas. Akylas jo žvilgsnis atrenka tai, kas Lietuvai tuo metu buvo ypač aktualu, būtent – iki- mokyklinių įstaigų ir vidurinių mokyklų reforma. Todėl, lankydamasis Izraelyje, profesorius J. Vaitkevičius gilinosi būtent į šias sritis. Straipsnyje „Verta patirtis“ apie tai rašė: „Ikimokyklinio ugdymo įstai- gas (lopšelius, darželius) steigia ir išlaiko municipalitetai, įvairios bendruomenės, organizacijos, privatūs asmenys. [...] Švie- timo ir kultūros ministerija tik kontroliuoja darbą. Lopšelių, darželių ryšiai su tėvais – glaudūs, darbiniai“ (Vaitkevičius, 1991). Profesorius pabrėžė organizacinę ikimo- kyklinių įstaigų įvairovę, o apie mokyklų

struktūrą rašė taip: „Izraelio mokykla – tri- jų pakopų: pradinė (6–12 metų), nepilna vidurinė (12–15 metų) ir vidurinė (15–18 metų). Vidurinės lavinimo mokyklos – 5 tipų. Valstybinės – pasaulietiškos, popu- liariausios, jas lanko per 70% visų mokinių“ (ten pat). Tuo metu Lietuvoje būtent ir vyko ikimokyklinių įstaigų ir vidurinių mokyklų restruktūrizacija ir valdymo decentrali- zacija, todėl straipsnis puikiai atskleidė šias problemas. Be to, šiame straipsnyje J. Vaitkevičius nagrinėjo ir kitą Lietuvos švietimui svarbią problemą – besimokan- čiųjų socialinę integraciją. Tame pačiame straipsnyje rašė: „Izraelio pedagogai labai dažnai vartoja terminą „integracija“. In- tegracija čia reiškia mokytojo ir mokinio bendradarbiavimą, abipusį (ypač mokyto- jo) supratimą, sąveiką mokant kolektyviai, grupėmis bei individualiai“ (ten pat, p. 14). Taigi profesorius paaiškino integracijos reiškinio svarbą ir atkreipė į jį dėmesį jau pačioje Lietuvos švietimo reformos pra- džioje.

Profesorius J. Vaitkevičius, vienas iš žymiausių Lietuvos edukologų, daž- nai atstovavo Lietuvos mokslininkams užsienyje ir puikiai gebėjo reprezentuoti edukologijos mokslą, jo problemas. Ypač ryškus buvo jo gebėjimas suvokti šių proble- mų atsiradimo socialinį, kultūrinį ir netgi politinį kontekstą. Nors, kaip man yra sakęs pats profesorius, nei vadybi- ninku, nei politiku jis niekuomet nebuvo ir nenorėjo būti. Štai Lietuvos mokslo ir kultūros simpoziume JAV (1996) jis teigė: „Lietuvos pedagogika ir mokykla buvo ir liko iki šių dienų informatyvi, akademiška. Tai – Europos, ypač vokiškosios, pedago- gikos įtaka. [...] Lyginant su visa tarybine

pedagogika, lietuviška tarybinė pedagogika žymiai mažiau dailino švietimo tikrovę, kadangi visi to meto darbai buvo pagrįsti eksperimentiniais duomenimis, gautais tiriant padėtį mokyklose, gyvenime [...]. Aš apklausiau daug jaunimo (moksleivių, studentų), kas žadino jų tautinę sąmonę okupacijos metais. Jie atsakė: šeima, mokykla, draugai ir kt., o tai reiškia – ir pedagogika“ (pranešimas „Lietuvos nūdienos mokykla kryžkelėje“, darytas kultūros simpoziume JAV 1996 m.). Šį pranešimą, kaip dera mokslininkui, J. Vaitkevičius baigė argumentuotomis išvadomis dėl pedagogikos perspektyvų ateityje: „Nors nesu toks optimistas, koks buvo A. Paplauskas-Ramūnas, tačiau, remdamasis čia minėtais faktais, išvelgiu gražią mūsų pedagogikos ir mokyklos ateitį.“

J. Vaitkevičiaus rūpesčiai dėl edukologijos mokslo ir Lietuvos švietimo ateities vizijos

Svarbus J. Vaitkevičiaus rūpestis buvo edukologijos daktaro disertacijų rengimas, jų kokybė, teorijos ir praktikos ryšys, Lietuvos švietimo reformatorių bendradarbiavimas su mokslininkais edukologais, Lietuvos mokytojų universitetinio rengimo problemos. Visais šiais klausimais profesorius paliko reikšmingų idėjų tiek savo moksliniuose straipsniuose, tiek monografijose, vadovėliuose aukštųjų mokyklų studentams. Jie neprarado aktualumo ir šiandien, skamba kaip priesakas mums visiems, rengiantiems įvairius mokslo darbus. Ypač reikšmingi profesoriaus žodžiai mums, mokslininkams, dirbantiems universitetuose, kuriuose yra rengiami mokymai. Štai dienraštyje „Tarybinis moky-

tojas“ (1988 m. rugsėjo 21 d.) straipsnyje „Patikrinti ir atrasti“ jis rašė: „Dar viena mintis jau seniai neduoda ramybės: aukštųjų mokyklų, rengiančių pedagogus, veikla. Aprūpinę jas geriausiais dėstytojais, šiuolaikinio mokymo technika ir suteikę joms laisvę eksperimentuoti, galėtume sukurti ateities mokyklos modelį. Studentai, besirengdami mokytojo profesijai, praktiškai pajustų naujos mokyklos dvasią ir reikšmę. Taigi daugiau lėšų mokyklai, dėmesio, pagarbos ir laisvės mokytojams, daugiau atsakomybės iš jų. Juk nuo mokyklos priklauso mūsų ateitis.“ Šie išvalgūs pamąstymai – tai priesakas švietimo politikams, mokyklų administratoriams, aukštųjų mokyklų dėstytojams, šiandien sprendžiantiems mokytojų rengimo kokybės problemas, teorijos ir praktikos vienovės klausimus. Tuose žodžiuose tebejaučiama gyva, jautri profesoriaus širdis, įtaigiai ir šiuolaikiškai skamba jo mokslinės sąžinės balsas.

Profesorius J. Vaitkevičius, prieš išeidamas iš mūsų gyvųjų pasaulio, nors ir sunkios ligos palaužtas, sugebėjo parengti Lietuvos edukologijos mokslui būtiną studiją „Istorinė (lyginamoji) didaktika“ (2001), kurioje bandė įvertinti kiekvieno iš mūsų, jo buvusių mokinių bei kolegų mokslininkų, indėlį į šį mokslą. Čia rasime Šiaulių universiteto dėstytojų, docentų, profesorių L. Ušėckienės, V. Lamanausko, A. Prakurotienės, mano (A. Juodaitytės), kitų jo buvusių mokinių ar kolegų, bendradarbių pavardes. Labai kruopščiai, atsakingai profesorius išanalizavo visus tuo metu Lietuvoje atliktus istorinės (lyginamosios) didaktikos srities tyrimus. Be to, atskleidė ne tik istorinę šio mokslo raidą, bet ir

jo tiriamą kontekstą. Monografijoje ypač ryškus profesorius J. Vaitkevičiaus, kaip šios studijos autoriaus, pasaulėžiūros credo: žmogus ir jo ugdymas yra svarbiausi visuomenės raidos reiškiniai. Ši idėja nuosekliai gilinama visuose jo darbuose, kurie rodo J. Vaitkevičių buvus mokslininką teoretiką. Štai straipsnyje „Žvilgsnis į šią šiuolaikinę didaktiką istoriniu aspektu“ profesorius teigė: „[...] šiandieninė mokslo tyrimų patį mokslą smulkina, skirsto į daugelį šakų bei srovių. Taigi ir nūdienos didaktikoje jaučiamas susiskaldymas į įvairias sroves“ (Vaitkevičius, 1998, p. 64–68).

Nerimaudamas dėl šio reiškinio, jis siūlė naujas mokslines pedagogikos pozicijas: „[...] visuminis žmogaus pažinimas „dideliais vienetais“, būdingas ir klasikinei pedagogikai, ir jos pagrindinei šakai – didaktikai. [...] Toks šiandieninio mokslo pažinimo mikromastais lygmuo privertė patį mokslą susiskaidyti į daugelį šakų“ (ten pat). Istorinės (lyginamosios didaktikos studiją profesorius J. Vaitkevičius baigė tikėdamas, kad Lietuvoje atsiras modernioji didaktika. Deja, šį darbą padaryti jis paliko jau kitiems, gausiam savo kolegų, mokslininkų ir mokinių, buvusių doktorantų, kuriuos dar ir šiandien tebežavi kilni profesorius Juozo

Vaitkevičiaus asmenybė, mokslinis smalsumas ir atsakomybė, būriui.

Diskusija

J. Vaitkevičiaus mokslinį palikimą reikia nuodugnai studijuoti ir įvertinti, nes ir šiandien Lietuvos edukologijos moksle stokojame metodologinio pobūdžio darbų, atliepančių šio mokslo raidą plačioje ir įvairialypėje socialinių humanitarinių mokslų sistemoje, kurioje egzistuoja filosofinių idėjų įvairovė. Pastaruoju metu gausu edukacinių empirinių tyrimų, tačiau kartu ryškus ir jų mokslinio pagrindimo eklektiškumas. Todėl Lietuvos edukologija dažnai atrodo lyg beveidė podukra gausioje šiuolaikinių socialinių humanitarinių mokslų sistemoje. Stokojame ir lietuviškosios edukologijos mokslinio tapatumo, atliepančio ir Lietuvoje egzistuojančių mokslinių mokyklų įvairovę. Dažniausiai orientuojamasi į globaliasias, politines reikšmes Lietuvos švietimui turinčias problemas. Neretai pamiršamos lietuviškosios pedagogikos, didaktikos ar ugdymo filosofijos idėjos. J. Vaitkevičiaus palikimas mus moko būti aktyviais švietimo procesų reiškinį tyrėjais, atsakingais ne tik už Lietuvos edukologijos mokslo, švietimo dabartį, bet ir už jų ateitį.

LITERATŪRA

Buber M. I and Thou. New York: Charles Scribner's, 1958.

Counts G. Dare the Schools Build a New Social Order? New York: John, Day, 1932.

Heidegger M. Existence and Being. Chicago: Henry Regnery, 1968.

Husserl E. The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: AN Introduction to Phenomenological Philosophy. Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1970.

Kierkegaardas S. Fear and Trembling, and the Sickness unto Death. Princeton University, 1954.

Maslow A. Toward a Psychology of Being. Litton Education Publishing, 1968.

Rogers C. (1906). Freedom to Learn. Columbus, Ohio: Charles E. Merrill, 1969.

Sartre J. P. Existentialism and Human Emotions. New York: Philosophical Library, 1974.

Toffler A. The Third Wave. New York: William Morrow and CO, 1980.

Vaitkevičius J. Pedagoginės minties raida Lietuvoje (1940–1990). In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 245.

Vaitkevičius J. Lietuvos pedagogika XXI amžiaus priešaušryje. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 266.

Vaitkevičius J. Žmogaus ugdymas kaip problema. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 63.

Vaitkevičius J. Išlavinti protą ir pakylėti virš žemės. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 92.

Vaitkevičius J. Savimi rūpintis, save pažinti. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 70.

Vaitkevičius J. Pasaulį pažįstame ne vien protu. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 96.

Vaitkevičius J. Kokie gražūs tie mokykliniai metai. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 87–92.

Vaitkevičius J. Mokymo procesą arčiau mokinio. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 137–143.

Vaitkevičius J. Įveikti „bevaikę“ pedagogiką. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 109–115.

Vaitkevičius J. Gamtamokslinio ugdymo humanizavimas kaip problema. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 158–161.

Vaitkevičius J. Pasaulėžiūros formavimas dėstant gamtos mokslų ciklo dalykus vidurinėje moky-

kloje. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 158–161.

Vaitkevičius J. Socialiniai-pedagoginiai gamtamokslinio ugdymo aspektai. In Lietuvos pedagogikos mokykla istorijos vingiuose. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 156–171.

Vaitkevičius J. Istorinė (lyginamoji) didaktika. Vilnius, 2001. 189 p.

Vaitkevičius J. Žvilgsnis į šiandieninę didaktiką istoriniu aspektu // Specialusis ugdymas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1998, p. 64–68.

Vaitkevičius J. Teorijos pasėtis klaidos gresia nelaime // Diena, 1995, gegužės 6.

Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius: Egalda, 1995.

Vaitkevičius J. (1993a) Žmogus – socialinio ugdymo objektas ir subjektas (istorinė interpretacija) // Pedagogika, 1993, Nr. 29, p. 27–38.

Vaitkevičius J. (1993b). Ar esama Lietuvoje pedagogikos mokslo // Tiesa, 1993, kovo 19, Nr. 52.

Vaitkevičius J. (1992a). Asmenybė: intelektas-dorovė. Demokratinė švietimo reforma Lietuvoje: esmė ir organizavimas. Vilnius, 1992, p. 21–22.

Vaitkevičius J. (1992b). Asmenybės vystymasis ir ugdymas // Pedagogika, 1992, Nr. 28, p. 28–55.

Vaitkevičius J. Verta patirtis // Tautinė mokykla, 1991, Nr. 5.

Vaitkevičius J. Tautinėje mokykloje atnaujinta pedagogika // Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 5, p. 4–6.

Vaitkevičius J. Mokinys ir jo ugdymas // Tarybinė mokykla, 1986, Nr. 9, p. 47.

Vaitkevičius J. Mokinys, mokykla, visuomenė // Jaunimo gyvenimo orientacijos. Vilnius, 1985, p. 190–200.

J. VAITKEVIČIUS' SCIENTIFIC ACTIVITIES AND METHODOLOGICAL ATTITUDES

Audronė Juodaitytė

S u m m a r y

Within this article J. Vaitkevičius' scientific heritage is analysed and also his methodological-empirical attitudes and positions are revealed as well. The critical analysis of his articles, monographs, study books is done and simultaneously some ideas of the development of reconstruction, existentialism, phenomenology, symbolic interaction are stressed along with the links to those philosophical streams' fundamental researches. J. Vaitkevičius' scientific contribution is evaluated while creating and forming new science branches in Lithuania: socio-cultural education, so-

cial pedagogy, comparing and historical pedagogy etc. J. Vaitkevičius concern for the science of education and the vision on Lithuanian education system future is discussed as well in this study. The article puts great emphasis on J. Vaitkevičius' contribution to the Lithuanian science of education with an encouragement to take an active part in the research of educational processes with the reference to J. Vaitkevičius scientific heritage.

Keywords: scientific activities, methodological approaches, education science branches.

Įteikta: 2009 04 20

Priimta: 2009 05 15